

УДК 343.1

О. Г. Костроміна

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено кримінально-процесуальний і криміналістичний аспект використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства. Зазначено, що використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства з практичної точки зору доцільно поділяти на процесуальну та непроцесуальну (організаційну) форми. Серед основних процесуальних форм названо залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій і призначення судових експертиз. Серед непроцесуальних (організаційних) форм найбільш дієвими є консультативно-довідкова та аналітична допомога фахівця у відповідній сфері. Одним з важливих засобів отримання доказів під час розслідування шахрайства виступає судова експертиза.

Зазначено, що основними формами використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства є: залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях. Виявлення, фіксація, збирання слідів, що можуть мати значення у кримінальному провадженні; призначення судових експертиз. Висновок експерта може мати доказове значення по суті; консультативно-довідкова допомога. Пояснення фахівців, які допоможуть у встановленні істини, а також отримання інформації, яка може бути використана для призначення необхідних судових експертиз.

Ключові слова: досудове розслідування, шахрайство, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, експерт, судова експертиза.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-79-85

Постановка проблеми. Проблема протидії шахрайству, розуміння його причин, змісту та проявів у різні роки привертала увагу науковців різних галузей знань. Так, фахівець у сфері юридичної психології О. В. Кравченко у своїй дисертації на тему «Психологічні особливості шахрайства» наводить кримінально-правову та соціально-психологічну характеристику шахрайства, описує психологічні механізми маніпулювання свідомістю жертв у загальній схемі шахрайської операції, залежність динаміки оцінного судження жертв шахрайських дій від форми мовного впливу та роль жертви у механізмі скоєння шахрайства (Кравченко, 2005).

Значний внесок у вивчення проблем запобігання шахрайству та його кримінально-правової характеристики належить представникам науки кримінального права та кримінології. Серед таких варто зазначити дослідження Р. А. Запорожця – «Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування» (2017 р.), А. В. Микитчика – «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» (2008 р.), Т. Г. Таран – «Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні» (2019 р.), Г. М. Чернишова – «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» (2016 р.) (Ковальчук та Пряхін, 2021, с. 30-31) тощо.

Чимало фахівців кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності займалися розробкою методик розслідування різних видів шахрайства та засобів удосконалення їх розслідування. Зокрема, Г. С. Бідняк здійснила

криміналістичний аналіз шахрайств (їх сутність, способи вчинення, типові сліди), охарактеризувала використання спеціальних знань при збиранні слідів шахрайства (участь спеціаліста в окремих слідчих (розшукових) діях) та під час експертних досліджень (призначення почеркознавчої та технічної експертизи документів) (Бідняк, 2018).

У своєму дослідженні С. С. Кузьменко приділила увагу шахрайству, пов'язаному з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості: навела криміналістичну характеристику цього виду шахрайства, організаційні основи його розслідування (аналіз первісної інформації, взаємодію слідчого з оперативними підрозділами та іншими органами), комплекси тактичних операцій при розслідуванні шахрайства (тактичні операції щодо збирання первинної інформації про обставини шахрайства, щодо викриття осіб), а також тактичну операцію «Документ» (Кузьменко, 2019) тощо.

Отже, чимало фахівців у галузі кримінального процесу та криміналістики досліджували проблематику різних видів шахрайства. Більшість з них акцентували увагу на криміналістичній характеристиці, слідчих ситуаціях і версіях на різних етапах розслідування, а також організації розслідування і тактиці проведення слідчих дій. Тому їх висновки й рекомендації стали вагомим підґрунтям нашого наукового дослідження.

Шахрайство є доволі поширеним видом кримінальних правопорушень, тому протидія йому є актуальним напрямом діяльності правоохоронних органів. Це обумовлено високою латентністю шахрайства, оскільки не всі потерпілі звертаються до правоохоронних органів; можливістю маскувати шахрайство під окремі види підприємницької діяльності (інвестиційну, страхову, банківську); активізацією діяльності шахраїв і виникненням нових видів шахрайства у зв'язку із вдосконаленням інформаційних технологій.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Вивчення шахрайства є предметом досліджень науковців різних галузей знань. Так, серед фахівців науки кримінального права та кримінології значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили Р. А. Запорожець, О. Г. Кальман, П. М. Коваленко, О. В. Лисодєд, А. В. Микитчик, В. Р. Мойсик, В. В. Пивоваров, К. Л. Попов, О. В. Смаглюк, Т. Г. Таран, Г. М. Чернишов, Ю. Л. Шуляк.

Теоретичним підґрунтям для розроблення сучасних методик розслідування шахрайства є роботи вітчизняних фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Г. С. Бідняк, С. В. Головкина, Є. В. Дехтярьова, І. В. Іщука, Т. О. Калюги, Н. Ю. Кириленко, О. В. Курман, Г. А. Матусовського, Т. О. Мудряк, О. Л. Мусієнко, Н. О. Опанасенко, Т. В. Охрімчука, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, І. М. Попової, Д. А. Птушкіна, С. В. Самойлова, К. О. Чередника, С. С. Чернявського тощо.

Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у своїх працях досліджували такі науковці, як: А. С. Амеліна, В. С. Березняк, Л. С. Белік, А. В. Боднар, В. С. Бондар, Ю. В. Висотенко, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. А. Коваль, П. М. Маланчук, Ю. О. Пілюков, О. А. Рівчаченко, Н. З. Рогатинська, О. В. Ряшко, М. В. Салтевський, О. М. Шрамко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук тощо.

Проте для проведення швидкого, всебічного й обґрунтованого досудового розслідування шахрайства в умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій необхідним є застосування не тільки розроблених науковцями окремих криміналістичних методик, але й науково-методичних рекомендацій щодо

використання спеціальних знань під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства у кримінально-процесуальному й криміналістичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень слід зазначити, що істотним аспектом, що потребує дослідження, є особливості збирання фактичних даних (доказів) шляхом використання спеціальних знань, які відіграють важливу роль у виконанні завдань кримінального провадження.

Під час розслідування будь-якого виду шахрайства виникає необхідність у використанні спеціальних знань (призначенні та проведенні судових експертиз, отриманні консультацій спеціаліста або залучення його до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій). Застосування спеціальних знань можливе під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення, якщо це є доцільним для встановлення чи пояснення його обставин. До них можна вдаватися таку кількість разів, яка буде необхідною для формування достатньої доказової бази. Водночас слідчі не можуть самостійно й безпосередньо застосовувати такі знання для збирання і дослідження доказів з кількох причин:

1) коло спеціальних знань, з якими ознайомлюють майбутніх юристів, обмежене й не забезпечує об'єктивність і достовірність вирішення відповідних питань;

2) особи, які проводять досудове розслідування, є представниками сторони обвинувачення, а тому не можуть вважатися незацікавленими у кримінальному провадженні (Тіщенко, 2013, с. 349).

Г. С. Бідняк зауважує, що на законодавчому рівні не передбачено визначення поняття спеціальних знань і їх форм, та визначає такі їх ознаки:

1) є комплексом знань і навичок у різних галузях;

2) складаються з системи відомостей в галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності;

3) використовуються в досудовому розслідуванні та судовому провадженні у випадках та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством;

4) їх використання здійснюється у взаємозв'язку з науково-технічними засобами;

5) реалізуються визначеним суб'єктом кримінального судочинства у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду й засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі;

6) їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль;

7) сприяють у розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування (Бідняк, 2019, с. 41–44).

І. І. Когутич зазначає, що спеціальні знання не є звичайним набором відомостей, а є динамічним утворенням, яке постійно розвивається, якісно та кількісно збільшується, оскільки, як відомо, досвід має властивість накопичуватися. Використання спеціальних знань у практиці розслідування відбувається як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах. Основними процесуальними формами є:

1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором, складом суду під час виконання своїх процесуальних функцій збирання, дослідження і оцінки доказів;

2) участь спеціаліста у провадженні слідчих (розшукових) дій;

3) призначення і провадження судових експертиз.

Серед непроцесуальних форм доцільно розглядати:

- 1) консультативну та довідкову діяльність суб'єктів спеціальних знань;
- 2) проведення ревізій чи аудиторських дій;
- 3) участь суб'єктів спеціальних знань в оперативно-розшукових заходах;
- 4) попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами та експертами;
- 5) результати перевірок за криміналістичними обліками (Когутич, 2015, с. 113–

114).

Питання визначення та класифікації форм спеціальних знань під час розслідування та розгляду кримінальних справ жваво обговорюється серед науковців. Слід зазначити, що визначення форм спеціальних знань, які використовуються під час розслідування шахрайства, певний розподіл таких форм значною мірою впливають на встановлення алгоритму проведення досудового розслідування та можуть не тільки покращити виявлення, фіксацію та збір доказів, а й підвищити інформативність слідчих дій. Попри відсутність класифікації спеціальних знань на законодавчому рівні, класифікувати спеціальні знання необхідно, оскільки різноманіття таких знань, що можуть використовуватись під час досудового розслідування, важко осягнути, а їх вивчення необхідно для проведення якісного й ефективного досудового розслідування (Гайдар, 2022, с. 30).

О. М. Шрамко зазначає, що постійні зміни й доповнення чинного Кримінального процесуального кодексу України безумовно відзначаються на використанні спеціальних знань у кримінальному процесі, що обумовлює необхідність ретельного наукового обґрунтування. Безпосередньо це відноситься до питань удосконалення форм використання спеціальних знань у рамках розслідування кримінальних проваджень (Шрамко, 2021, с. 86).

У зв'язку із постійними змінами кримінального процесуального законодавства наукові розробки також мають розвиватися, зокрема, у контексті дослідження форм спеціальних знань, що має позитивно впливати на покращення якості досудового розслідування.

На підставі аналізу літературних джерел зазначимо, що використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства з практичної точки зору доцільно поділяти на процесуальну та непроцесуальну (організаційну) форми. Серед основних процесуальних форм варто назвати залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій і призначення судових експертиз. Серед непроцесуальних (організаційних) форм найбільш дієвими є консультативно-довідкова та аналітична допомога фахівця у відповідній сфері.

Одним з важливих засобів отримання доказів під час розслідування шахрайства виступає судова експертиза. Проведення різних видів судових експертиз регламентовано Законом України «Про судову експертизу», де зазначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1) (Закон України № 4038-ХІІ, 1994).

Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України експерт і спеціаліст є учасниками кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2013).

Основна мета залучення спеціаліста – розширити практичні можливості учасників кримінального провадження з виявлення і вилучення доказів під час досудового слідства. Крім того, законодавець не обмежує кола слідчих (розшукових) дій, до виконання яких можна залучати спеціаліста. Його залучення – це лише право, а не обов'язок слідчого (Євдокіменко, 2016, с. 380-381).

Отже, на підставі викладеного зазначимо, що основними формами використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства є:

- залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях. Виявлення, фіксація, збирання слідів, що можуть мати значення у кримінальному провадженні;
- призначення судових експертиз. Висновок експерта може мати доказове значення по суті;
- консультаційно-довідкова допомога. Пояснення фахівців, які допоможуть у встановленні істини, а також отримання інформації, яка може бути використана для призначення необхідних судових експертиз.

Висновок. Наукова розробленість у сфері досудового розслідування шахрайства постійно розвивається, враховуючи зміни у способах вчинення кримінальних правопорушень і технологіях. Особливо в останні роки спостерігається зростання інтересу до цього напрямку через поширення цифрових технологій. Результати наукових досліджень допомагають правоохоронним органам удосконалювати свою роботу й більш ефективно реагувати на сучасні виклики у сфері боротьби з шахрайством.

Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні шахрайства є важливою складовою успішного розкриття й протидії цьому виду кримінальних правопорушень, а також забезпечення об'єктивності розслідування. Використання спеціальних знань у поєднанні з професійним досвідом та високим рівнем компетентності слідчого може значно підвищити ефективність розслідування та протидіяти шахрайству.

Бібліографічний список:

- Бідняк, Г. С., 2018. *Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств*. Кандидат наук. Дисертація. Дніпро.
- Бідняк, Г. С., 2019. *Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств*: монографія. Дніпро: ДДУВС.
- Гайдар, О. В., 2022. *Форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування таємного викрадення чужого майна*. *Право і безпека*, 2(85), с. 30-39.
- Євдокіменко, С. В., 2016. *Форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні і судочинстві*. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»*, 2, с. 372–284.
- Ковальчук, О. В. та Пряхін, Є. В., 2021. *Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки*: монографія. Львів: ЛьвДУВС.
- Когутич, І. І., 2015. *Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні*. *Вісник Академії адвокатури України*, Т. 12. Ч. 2(33), с. 112–123.
- Кравченко, О. В., 2005. *Психологічні особливості шахрайства*. Кандидат наук.

Автореферат. Харків.

- Кримінальний процесуальний кодекс України від № 4651-VI 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*, [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення: 21.05.2024)
- Кузьменко, С. С., 2019. *Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості*. Кандидат наук. Дисертація. К.
- Закон України Про судову експертизу № 4038-XII від 25.02.1994 р. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>> (дата звернення: 21.05.2024)
- Тіщенко, В. В., 2013. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 23 листопада 2013 р.). Одеса : Юридична література, с. 349–353.
- Шрамко, О. М., 2021. *Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень*. Доктор Філософії. Дисертація. Київ.

References

- Bidnyak, H. S., 2018. *Vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv [Research of special knowledge in the investigation of shahraits]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Dnipro. (in Ukrainian).
- Bidnyak, H. S., 2019. *Teoriya i praktyka vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv: monohrafiya [Theory and practice of developing special knowledge in the investigation of shahraits: monograph]*. Dnipro: DDUVS, 152 s. (in Ukrainian).
- Haydar, O. V., 2022. *Formy spetsial'nykh znan', shcho vykorystovuyut'sya pid chas rozsliduvannya tayemnoho vykradennya chuzhoho mayna [Form special knowledge that is used to investigate the secret theft of someone else's mine]*. *Pravo i bezpeka*, 2(85), p. 30-39. (in Ukrainian).
- Yevdokimenko, S. V., 2016. *Formy vykorystannya spetsial'nykh ekonomichnykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni i sudochynstvi [Forms of development of special economic knowledge in criminal investigation and justice]*. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu NU «Odes'ka yurydychna akademiya»*, 2, p. 372–284. (in Ukrainian).
- Koval'chuk, O. V. and Pryakhin, Ye. V., 2021. *Metodyka rozsliduvannya shakhraystva, pov'yazanoho z diyal'nistyu kredytnoyi spilky: monohrafiya [Methodology for investigating fraud associated with the activities of a credit union: monograph]*. L'viv: L'vDUVS, 204 s. (in Ukrainian).
- Kohutych, I. I., 2015. *Okremi pytannya sutnosti ta form vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni [Along with nutritional essentials and forms of special knowledge in criminal activities]*. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*, 12. Ch. 2 (33), p. 112–123. (in Ukrainian).
- Kravchenko, O. V., 2005. *Psykhologichni osoblyvosti shakhraystva [Psychological features of shakhraystvo]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine No. 4651-VI 04/13/2012]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (in Ukrainian).
- Kuz'menko, S. S., 2019. *Rozsliduvannya shakhraystva, pov'yazanoho z investuvanniam koshtiv u budivnytstvo ob'yektiv nerukhomosti [Investigation of fraud associated with the investment of funds in the development of hearing loss facilities]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. K. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu № 4038-XII vid 25.02.1994 r. [Law of Ukraine On

- ship examination No. 4038-XII dated 02/25/1994]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>> (in Ukrainian).
- Tishchenko, V. V., 2013. *Shchodo vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni* [How to obtain special knowledge from criminal investigators]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsiyi (m. Odesa, 23 lystopada 2013 r.). Odesa: Yurydychna literatura, p. 349–353. (in Ukrainian).
- Shramko, O. M., 2021. *Vykorystannya spetsial'nykh znan' pid chas rozsliduvannya koruptsiynykh kryminal'nykh pravoporushen'* [Extraction of special knowledge during the investigation of corruption criminal offenses]. Doktor Fiosofii. Dysertatsiia. Kyiv (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024

Kostromina O. H.

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-JUDICIAL FRAUD INVESTIGATION: CRIMINAL PROCEDURAL AND CRIMINALISTIC ASPECT

The article examines the criminal-procedural and forensic aspect of the use of special knowledge during the pre-trial investigation of fraud. It is noted that, from a practical point of view, it is advisable to divide the use of special knowledge during fraud investigation into procedural and non-procedural (organizational) forms. Among the main procedural forms is the involvement of a specialist in the conduct of procedural actions and the appointment of forensic examinations. Among the non-procedural (organizational) forms, the most effective are consultative and reference and analytical assistance of a specialist in the relevant field. Forensic examination is one of the important means of obtaining evidence during a fraud investigation.

It is noted that the main forms of using special knowledge during the investigation of fraud are: the involvement of specialists in investigative (search) activities. Identification, fixation, collection of traces that may be important in criminal proceedings; appointment of forensic examinations. An expert's opinion may have evidentiary value in substance; consulting and reference assistance. Explanations of specialists who will help in establishing the truth, as well as obtaining information that can be used to appoint the necessary forensic examinations.

Scientific development in the field of pretrial investigation of fraud is constantly developing, taking into account changes in the ways of committing criminal offenses and technologies. Especially in recent years, there has been an increase in interest in this direction due to the spread of digital technologies. The results of scientific research help law enforcement agencies to improve their work and respond more effectively to modern challenges in the field of combating fraud.

The use of specialized knowledge in the pretrial investigation of fraud is an important component of the successful detection and counteraction of this type of criminal offense, as well as ensuring the objectivity of the investigation. The use of special knowledge combined with the professional experience and high level of competence of the investigator can significantly increase the effectiveness of the investigation and combat fraud.

Key words: *pretrial investigation, fraud, criminal offense, criminal proceedings, special knowledge, specialist, expert, forensic examination.*